

SPECIALIŲJŲ ŽINIŲ VERTINIMAS ĮRODINĖJIMO PROCESE: BENDRIEJI PROCEDŪRINIAI IR MATERIALIEJI REIKALAVIMAI PAGAL BAUDŽIAMŲJŲ BYLŲ TEISMŲ PRAKTIKĄ

Rima Ažubalytė

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Baudžiamosios teisės ir proceso institutas
Elektroninis paštas: rima.azubalyte@mruni.eu

Pateikta 2023 m. gegužės 5 d., parengta spaudai 2023 m. lapkričio 15 d.

DOI: 10.13165/JUR-23-30-2-04

Santrauka. Šiame straipsnyje, daugiausia remiantis EŽTT ir kasacinės instancijos teismo jurisprudencija, diskutuojama specialiųjų žinių tyrimo ir vertinimo teismuose klausimais. Prieš pradėdant nagrinėti procedūrinius ir materialiuosius reikalavimus ekspertinių tyrimų rezultatų vertinimui teisme, straipsnyje pagrindžiama pozicija, kad įrodinėjimo kontekste, kuris nagrinėjamas šiame straipsnyje, teisinės žinios nelaikomos specialiosiomis. Toliau straipsnyje analizuojami procedūriniai reikalavimai ekspertinių tyrimų vertinimui teisme, kuriems iki šiol Lietuvos doktrinoje iš esmės neskirta dėmesio. Paskutinė straipsnio dalis skiriama bendriesiems specialiųjų žinių (kaip įrodymo) turinio vertinimo reikalavimams.

Reikšminiai žodžiai: baudžiamasis procesas; įrodymai; ekspertiniai tyrimai; specialiosios žinios.

Įvadas

Veiksmingos teisminės sistemos funkcionavimas, įtraukiant ekspertinių įstaigų (ekspertų) sistemą, yra valstybės pareiga. Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – ir EŽTT) yra nurodęs, kad „*organizuoti savo teisminę sistemą įgalinant institucijas įvykdyti Konvencijos reikalavimus turi valstybė (mutatis mutandis, O'Reilly and Others v. Ireland, no. 54725/00, § 33, 29 July 2004; Rakhmonov v. Russia, no. 50031/11, § 60, 16 October 2012; and W. v. Slovenia, no. 24125/06, § 69, 23 January 2014)*¹.

Ekspertinių tyrimų rezultatų reikšmė teisiniuose procesuose, taip pat ir baudžiamajame yra neiginčijama ir net didėja. Europos Komisijos teisingumo efektyvumui stiprinti rekomendacijų Nr. CEPEJ (2014)¹⁴ „Dėl teismo paskirto eksperto vaidmens teismo procese Europos Sąjungos valstybėse narėse“ (toliau – ir CEPEJ rekomendacijos) nurodoma, kad ekspertinių tyrimų išvados yra ypač svarbios baudžiamųjų bylų procese vertinant tiek kaltinamojo kaltės ir baudžiamosios atsakomybės klausimus, tiek nustatant nukentėjusiojo asmeninių ir turtinių aplinkybių klausimus, tiek priežastinio ryšio tarp veikos ir padarinių klausimus. Dėl to labai svarbios yra kvalifikuotos medicininės, psichologinės, statybinės, ekonominės, su eismo įvykiais susijusios ekspertizės, kurių rezultatai tampa vis svarbesni teismo nagrinėjimo rezultatui². Lietuvos ekspertinių įstaigų veiklos duomenys taip pat rodo didelį ekspertinių tyrimų poreikį, kurį netiesiogiai patvirtina gana ilgas kai kurių ekspertinių tyrimų atlikimo laikas³. Kaip matyti iš Lietuvos teismų praktikos, iš tiesų, neretai ekspertinių tyrimų rezultatai lemia ne tik labai rimtas materialias pasekmes proceso dalyviams (kaltinamiesiems, nukentėjusiesiems), nes jais konstatuojama veikos mechanizmas, padariniai etc.; tačiau ir sudėtingas procesines pasekmes, taip pat ir baudžiamąjį proceso normų atitikties Konstitucijai klausimus⁴.

Būtina pabrėžti, kad skirtingai nuo ypač didelio kriminalistikos mokslo atstovų

- 1 „ECtHR, Mardosai v. Lithuania, application no. 42434/15, 11 July 2017“, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-175144>.
- 2 „CEPEJ (2014)¹⁴. Guidelines on the role of court-appointed experts in judicial proceedings of Council of Europe's Member States. Document adopted by CEPEJ at its 24th Plenary meeting (Strasbourg, 11–12 December 2014)“, European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ), 21–23 punktai, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <https://rm.coe.int/168074827a>.
- 3 Pvz., „Ekspertinių tyrimų trukmė Lietuvos teismo ekspertizės centre“, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d. <https://ltec.lrv.lt/lt/ekspertiniu-tyrimu-trukme-lietuvos-teismo-ekspertizes-centre>.
- 4 Nagrinėjant bylą teisme pirmosios ir apeliacinės instancijos teismuose, įvertinus ikiteisminio tyrimo metu darytas teismo medicinos ekspertizės, buvo paskirtos dvi naujos komisijinės ekspertizės ir pagal jų rezultatus tris kartus keistas kaltinimas – nuo nužudymo bendrininkaujant iki viešosios tvarkos pažeidimo. Apeliacinės instancijos teisme, gavus teismo medikų išvadą, paaiškėjo aplinkybės, kurios akivaizdžiai lemtų apeliacinį skundą padavusio ir jo nepadavusių asmenų teisinės padėties pabloginimą, kuris savo ruožtu pažeistų *non reformatio in peus* principą, nes byla apeliacinėje instancijoje buvo nagrinėjama būtent pagal gynybos skundą siekiant palengvinti vieno iš nuteistųjų atsakomybę. Tai lėmė teismo kreipimąsi į Konstitucinį Teismą su klausimu, ar situacija, kai apeliacinės instancijos teismas, nustatęs skirtingas faktines aplinkybes nei buvo nustatęs pirmosios instancijos teismas, neturi galimybių pabloginti besiskundžiančio asmens teisinės padėties, neprieštarauja Konstitucijai? Žr. „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. birželio 26 d. nutarimas“.

Lietuvoje susidomėjimo ir gausių mokslinių publikacijų, taip pat ir disertacijų⁵, kuriose diskutuojami įvairūs eksperto teisinio statuso, specialiųjų žinių sampratos aspektai, specialiųjų žinių panaudojimo vykdant atskirus baudžiamojo proceso veiksmus, specialiųjų tyrimų atlikimo organizavimo (instituciniai) klausimai⁶, baudžiamojo proceso srityje, o būtent specialiųjų tyrimų rezultatų kaip įrodymų vertinimo kontekste, publikacijų nėra gausu⁷.

Šio straipsnio tikslas yra įvertinti teismų praktikos tendencijas, susijusias su procedūriniais specialiųjų žinių vertinimo standartais ir ekspertinių tyrimų rezultatų turinio materialaus vertinimo bendrosiomis nuostatomis. Siekiant šio tikslo, iškelti trys tyrimo uždaviniai, kuriems skiriama po vieną dalį tyrimo. Visų pirma, įsijungiant į gana aktyvią mokslinę diskusiją, grindžiama autorės pozicija, kad įrodinėjimo procese teisės žinios nelaikytinos specialiosiomis. Toliau analizuojami procedūriniai reikalavimai ekspertinių tyrimų vertinimui teisme, kuriems iki šiol Lietuvos doktrinoje iš esmės neskiriama dėmesio, todėl straipsnyje daug remiamasi T. Decaigny straipsniu apie tokius reikalavimus ekspertiniams tyrimams pagal Europos Žmogaus Teisių Konvenciją (toliau – ir Konvencija), atsižvelgiant į teorinį valstybės baudžiamojo proceso modelį⁸, ir EŽTT bylų analizę. Paskutinėje straipsnio dalyje analizuojami ekspertinių tyrimų rezultatų turinio, t. y. specialiomis žiniomis grįstų išvadų kaip įrodymo vertinimo bendrosios nuostatos.

Tyrimas atliktas, visų pirma, taikant sisteminės analizės metodą, kuris pasitelktas norint nustatyti tyrimo ribas, taip pat procedūrinius ir materialiuosius ekspertinių žinių vertinimo standartus. Kadangi straipsnio tikslas yra nustatyti ir įvertinti būtent teismų praktikos baudžiamosiose bylose tendencijas, todėl kaip pagrindinis empirinis tyrimo metodas yra pasirinktas teismų praktikos analizės metodas.

Šiame straipsnyje sąvokos – ekspertinis tyrimas ir specialios žinios – suprantamos taip,

-
- 5 Janina Juškevičiūtė, „Specialių žinių panaudojimas tiriant nusikaltimus: būklė ir perspektyvos“ (daktaro disertacija, Lietuvos teisės akademija, 1998); Gabrielė Juodkaitė-Granskienė, „Teismo ekspertizės išvadų formulavimas ir vertinimas“ (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2003); Egidijus Radzevičius, „Specialių žinių panaudojimas tiriant nusikalstamus darbų saugos taisyklių reikalavimų pažeidimus: teorija ir praktika Lietuvoje“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2006); Sigita Šimbelytė, „Peculiarities and Problematics of Special Knowledge Application Lithuanian Criminal Process of Giving Evidence“ (daktaro disertacija, Turība universitetas, 2015); Karolis Kurapka, „Specialių žinių panaudojimas administraciniame procese“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2020).
  - 6 Jurgita Paužaitė-Kulvinskienė, Gabrielė Juodkaitė-Granskienė ir Virgilijus Pajaujis, „Teismo eksperto pareigos, atsakomybė ir iš jos kylančios sankcijos. Lietuvos kontekstas ir Europos perspektyva“, *Teisės apžvalga* 2, 14 (2016): 306–326; Gabrielė Juodkaitė-Granskienė, „Dar kartą apie teismo eksperto kompetenciją“, iš *Baudžiamasis procesas: teisingumo garantas ar kliūtis? Recenzuojamų mokslinių straipsnių rinkinys* (Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014), 168–201.
  - 7 Marina Gušauskienė ir Linas Belevičius, „Diskusiniai specialiųjų žinių panaudojimo aspektai“, iš *Kriminalistika ir teismo ekspertizė: mokslas, studijos, praktika XI: recenzuojamų mokslinių straipsnių rinkinys* (Vilnius, 2015); Marina Gušauskienė ir Linas Belevičius, „Ar visada specialiųjų žinių panaudojimo baudžiamojoje byloje rezultatai laikytini patikimu įrodymų šaltiniu?“, *Teisės apžvalga* 2, 14 (2016).
  - 8 Tom Decaigny „Inquisitorial and Adversarial Expert Examinations in the Case Law of the European Court of Human Rights“, *New Journal of European Criminal Law* 5, 2 (2014), 49–166, <https://doi.org/10.1177/203228841400500203>.

kaip jos apibrėžtos Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatyme⁹.

Apibrėžiant tyrimo ribas akcentuotina, kad, nors, kaip jau minėta, bylose prieš Lietuvą EŽTT atkreiptas dėmesys į teisinių institucijų darbo organizavimo trūkumus specialiųjų žinių gavimo kontekste¹⁰, ekspertinių tyrimų prieinamumo ir kitos problemos išlieka¹¹, tačiau institucinės ekspertinių įstaigų sąrangos tobulinimas ir jos efektyvumo užtikrinimo paieškos¹² nėra šio straipsnio dalykas.

Šiame straipsnyje įrodinėjamos tezės, susijusios arba su prieštaringomis nuomonėmis Lietuvos baudžiamojo proceso ir kriminalistikos doktrinoje, arba su besiformuojančia kasacinės instancijos teismo praktika: 1) teisės doktrina (*inter alia* teisės mokslininkų nuomonė) baudžiamųjų bylų nagrinėjimo praktikoje, būtent įrodinėjimo procese, laikoma teisės aiškinimo šaltiniu, o ne specialiomis žiniomis; 2) teismai, vertindami ekspertinių tyrimų rezultatus, nepaisant subjektų, teikiančių šiuos rezultatus, specialios dalykinės kompetencijos ir jų teikiamų specialiųjų žinių mokslinio pobūdžio, laikosi, pirma, bendrųjų tokių įrodymų panaudojimo įrodinėjimo procese procedūrinių taisyklių, antra, bendrųjų šių įrodymų turinio vertinimo taisyklių.

Be abejojant, kasacinės instancijos teismo praktikoje byla po bylos formuojamos¹³, taip pat doktrinoje analizuojamos ir specialiosios tokių įrodymų taisyklės, tačiau dėl straipsnio

9 Pagal Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymo 3 straipsnio 1 punktą „ekspertinis tyrimas – pagal teismo ar teisėjo nutartį, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūno užduotį arba fizinio ar juridinio asmens, kitos organizacijos ar jų padalinių prašymą atliekamas tyrimas, kuriam reikia specialiųjų žinių ir kurio eiga, analitiniai rezultatai ir su jais tiesiogiai susietas aiškinimas fiksuojami ekspertizės akte ar specialisto išvadoje“. Specialios žinios, pagal Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymo 3 straipsnio 2 punktą, – „išsilavinimo ir specialaus pasirėngimo arba profesinės veiklos dėka įgytos išsamios mokslo, technikos, meno ar bet kokios kitos žmonių veiklos srities žinios, reikalingos ekspertizei atlikti“. Žr. „Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 112-4969. Suvestinė redakcija nuo 2020-07-01.

10 „Mardosai v. Lithuania“, *supra note*, 1.

11 Pvz., 2021 m. duomenimis, „priklausomai nuo bylos (tyrimo medžiagos) apimties ir jos sudėtingumo, vidutiniškai ekspertiniai tyrimai atliekami per 1–2 mėnesius, tačiau kai kurių rūšių ekspertinių tyrimų rezultato reikia laukti ilgiau nei 9–12 mėnesių (pvz., informacinių technologijų, apskaitos ir finansų tyrimų atlikimas gali trukti iki 12 mėn., fonoskopinių – iki 8 mėn.)“, t. y. ekspertinių tyrimų terminai ištiesia ikiteisminio tyrimo ir teismo procesą; kvalifikuotų teismo ekspertų skaičius yra neproporcingas ekspertinių tyrimų poreikiui ir kitos strateginiu lygiu konstatuotos problemos. Žr. „2021–2030 metų plėtros programos valdytojos Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos teisingumo sistemos plėtros programos pagrindimas“, LRV, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <https://tm.lrv.lt/uploads/tm/documents/files/dokumentai/Administracin%C4%97%20informacija/Pl%C4%97tros%20programos/2021-2030%20metu%20teisingumo%20sistemos%20pletros%20programos%20pagrindimas.pdf>.

12 2021–2030 metų plėtros programos valdytojos Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos teisingumo sistemos plėtros programoje numatyta „Didinti ekspertinių tyrimų atlikimo efektyvumą“. Žr. „Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2021 m. spalio 20 d. nutarimu Nr. 861 patvirtintą 2021–2030 metų plėtros programos valdytojos Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos teisingumo sistemos plėtros programa“, LRV, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <https://tm.lrv.lt/uploads/tm/documents/files/dokumentai/Administracin%C4%97%20informacija/Pl%C4%97tros%20programos/2021-2030%20metu%20teisingumo%20sistemos%20pletros%20programa.pdf>.

13 Žr. bent jau: „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. lapkričio 12 d. Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių specialiųjų žinių panaudojimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga Nr. AB-50-1“, *Teismų praktika* 50 (2019): 597–625.

apimties jos čia neanalizuojamos, tai yra kito tyrimo dalykas.

1. Teisės doktrina – teisės aiškinimo šaltinis

Šiuo metu Lietuvos baudžiamajame procese, vertinant duomenis ir pripažįstant arba nepripažįstant juos įrodymais, taikomos kelių teisės sistemų normos: visų pirma, kodifikuotas Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (toliau – ir BPK)¹⁴, taip pat kiti nacionaliniai teisės aktai, tam tikrais atvejais ES teisė ir tarptautinė teisė (daugiausia – Europos Tarybos) teisė, taip pat ir teismo precedentai (formuojami nacionalinių ir tarptautinių teismų), kurie Lietuvoje yra pripažinti privalomu teisės šaltiniu¹⁵. Todėl teisės taikytojui neretai tampa sudėtinga tinkamai iš(si)aiškinti ir pritaikyti teismuose ir kitose teisinėse institucijose sprendžiamiems ginčams, be kita ko, ir įrodinėjimo procese taikytiną teisę. Galbūt šios priežastys paskatino diskusijų dėl specialiųjų žinių sampratos atsinaujinimą Lietuvoje. Ilgus metus buvusi „vadovėlinė“ tiesa, įtvirtinta ir įstatyme, kad teisinės žinios teisiniame procese nelaikomos specialiosiomis žiniomis¹⁶, pastaruoju metu sulaukia nemažai kritikos mokslinėje literatūroje. Kai kurie Lietuvos kriminalistikos mokslo atstovai pastaruoju metu nuosekliai teigia, kad specialiosiomis žiniomis yra laikomos ir teisinės žinios, prie jų jungiasi ir baudžiamojo proceso mokslo atstovai nurodydami, kad specialiosiomis žiniomis laikomos ir „specialios teisinės žinios“¹⁷.

Dėl šios priežasties, prieš pradėdami kalbėti apie ekspertinių tyrimų rezultatų tyrimą ir vertinimą teismuose, būtina aptarti požiūrį į teisinių ir specialiųjų žinių santykį, kurio yra laikomasi šiame straipsnyje.

Lietuvos baudžiamojo proceso doktrinoje yra nusistovėjęs teisės doktrinos kaip neprivalomo baudžiamojo proceso šaltinio aiškinimas¹⁸, o ekspertinių tyrimų rezultatai (kurie gaunami panaudojus specialias žinias) laikomi įrodymais, kurie turi atitikti būtent įrodymams keliamus reikalavimus: leistinumą; sąsajumą; patikrinamumą, tikrumą

14 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas“, *Valstybės žinios*, 2002-04-09, Nr. 37-134. Suvestinė redakcija nuo 2023-04-06.

15 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas“; Rima Ažubalytė, Raimundas Jurka, Jolanta Zajančauskienė, *Baudžiamojo proceso teisė. Bendroji dalis. Pirmoji knyga. Vadovėlis* (Vilnius: Registrų centras, 2016), 78–87.

16 „Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas“, *supra note*, 9.

17 *Specialiųjų žinių taikymo tiriant nusikaltimus mokslinė koncepcija ir jos įgyvendinimo mechanizmas*, ats. red. Vidmantas Egidijus Kurapka, Snieguolė Matulienė (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012), 40; Raimundas Jurka ir Karolis Kurapka, „Scientia Juris as special knowledge in legal proceedings: from ideas to implementation“, iš *Kriminalistika ir teismo ekspertizė: mokslas, studijos, praktika. II dalis: mokslinių straipsnių rinkinys* (Харьков: Апостіль, 2014), 232–242; Raimundas Jurka ir Rasa Žibaitė-Neliubšienė, „Specialios žinios kaip priemonė nustatant įrodymų patikimumą“, iš *Kriminalistika ir teismo ekspertizė: mokslas studijos, praktika II dalis: mokslinių straipsnių rinkinys* (Vilnius, Charkovas: Lietuvos kriminalistų draugija, Апостиль, 2013), 190–192.

18 Ažubalytė, Jurka ir Zajančauskienė, *supra note*, 15: 58.

(patikimumą)¹⁹. Toks aiškinimas atitinka ir specialių žinių, kurios naudojamos ekspertiniuose tyrimuose, teisinį reguliavimą. O pirmiau minėti autoriai, teigdami, kad teisinės žinios tam tikrais atvejais (pvz., užsienio valstybės teisės aiškinimas)²⁰ turi būti pripažįstamos specialiosiomis žiniomis, visiškai nesieja tokio siūlymo su baudžiamojo proceso teisės, taip pat su įrodinėjimo sistema²¹. Priešingai, teikiami atsieti nuo ekspertinių tyrimų ir jų rezultatų – tam tikrų specialiosiomis žiniomis grįstų rezultatų (išvadų) kaip įrodinėjimo priemonių ir kaip įrodymų sampratos argumentai. Nurodoma, kad teisės moksle galima išskirti teisininkams žinomų bendrųjų teisinių žinių bloką ir specialiųjų teisinių žinių bloką, todėl neigti teisinės žinias kaip specialias žinias tampa beprasmiška, sykiu teigiant, kad tokiais – specialiųjų teisinių žinių ekspertais (specialistais) – pripažintini ilgametę mokslinio ir pedagoginio darbo patirtį turintys ir konkrečius specifinius teisės klausimus išmanantys specialistai²². Taip pat teikiamas siūlymas eliminuoti griežtą teisinį reguliavimą, pagal kurį teisės žinios nepripažįstamos specialiosiomis, arba bent jau sušvelninti jį nurodant, kad išskirtiniais atvejais teisinės žinios galėtų būti pripažįstamos specialiosiomis²³.

Taigi argumentų, kodėl specialios teisinės žinios pripažintinos specialiosiomis įrodinėjimo baudžiamosiose bylose, kontekste esmė yra ta, kad teisės taikytojams, o svarbiausia – teisėjams gali trūkti tam tikros srities pobūdžio teisinių žinių, todėl jie, siekdami tinkamai iš(si)aiškinti taikytiną byloje teisę, turėtų pasitelkti atitinkamos srities teisės ekspertą (specialistą). Neneigiant vis sudėtingėjančios teisės, vis dėlto išvada, kad teisinės žinios teisiniame procese yra pripažintinos specialiosiomis, t. y. tokių, kurių neturi procese dalyvaujantys teisininkai (visų pirma – teisėjai), kurias kaip išsilavinimo ar praktinės patirties išdavą turi ekspertai (kiti teisininkai) ir kurios gali būti naudojamos kaip įrodymai baudžiamojoje byloje, čia nepritariama. Tokia nuomonė grindžiama, visų pirma, nacionaliniu teisiniu reguliavimu ir teismų praktika, taip pat ir ES bei tarptautinės teisės šaltiniais.

Teismo ekspertizės įstatymo 22 straipsnio 2 dalyje *expressis verbis* numatyta, kad teisinės žinios nelaikomos specialiosiomis žiniomis. Kalbant apie teisinį reguliavimą būtina pažymėti naujausią šaltinį, kuriame pasisakyta nagrinėjamu klausimu – tai Rekomenduojami teismų procesinių sprendimų kokybės standartai (toliau – Standartai)²⁴. Šiame rekomendacinio pobūdžio teisės akte nurodyta, kad sprendamas bylą teismas išsiaiškina taikomų

19 Rima Ažubalytė, Raimundas Jurka, Marijus Šalčius ir Jolanta Zajančkauskienė, *Baudžiamojo proceso teisė. Metodinė priemonė* (Vilnius, 2014), 79–96.

20 Jurka ir Kurapka, *supra note*, 17: 232–242.

21 Priklausomai nuo valstybės teisės sistemos (teisės tradicijos), taip pat baudžiamojo proceso modelio, gali priklausyti ir požiūris į ekspertinių tyrimų procedūras, atitinkamai ir jų reguliavimas. Žr. „Comparative Study on Expert Witnesses in Court Proceedings. Report no. 62832-TR“, World Bank, (June 30, 2010), 5, žiūrėta 2018 m. vasario 24 d., <https://documents1.worldbank.org/curated/en/801721468339116562/text/628320ESW0Box30ative0Study00final0.txt>.

22 Jurka ir Žibaitė-Neliubšienė, *supra note*, 17: 190–192.

23 Pvz., Šimbelytė, *supra note*, 5.

24 „Teisėjų tarybos 2016 m. gegužės 27 d. nutarimas Nr. 13P-65-(7.1.2) „Dėl rekomenduojamų teismų procesinių sprendimų kokybės standartų patvirtinimo““, Infolex, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <https://www.infolex.lt/teise/Default.aspx?id=7&item=doc&AktId=362398>.

įstatymų ir kitų teisės aktų galiojimą bylai aktualiems teisiniams santykiams (Standartų 1.4 punktas); teismas nurodo teisinį pagrindą, kai tiesiogiai taiko privalomosios teisinės galios neturinčius teisės aktus (angl. *soft law*); kai nėra teisinio pagrindo, negriežtosios teisės priemonėmis teismas gali remtis tik kaip papildomais teisinio argumentavimo šaltiniais (Standartų 1.9. punktas); teismas gali remtis teisės doktrina kaip papildomu teisinio argumentavimo šaltiniu (Standartų 1.10. punktas); teismas gali remtis užsienio kalba surašytu teisės norminiu aktu ar teisės aiškinimo šaltiniu (Standartų 5.2. punktas). Taigi nurodytos normos aiškiai referuoja į tai, kad būtent teismas iš(si)aiškina taikytiną teisę. Tokios nuostatos laikomasi ir Prokuroro rekomendacijų²⁵ 7.1 punkte, pabrėžiant, kad „duomenų procesinis įrodomasis vertinimas, kaltės ar kitų nusikalstamos veikos sudėties elementų nustatymas, veiksmų kvalifikavimas ir teisinės atsakomybės rūšies nustatymas nepriklauso nei specialistų, nei ekspertų kompetencijai“.

Pasaulio banko atliktoje ekspertinių tyrimų kontinentinės teisės (Vokietijos, Prancūzijos, Italijos) ir bendrosios teisės (JAV) kontekste apžvalgoje taip pat daroma bendra išvada, kad ekspertų nuomonės plačiai naudojamos skirtingose teisingumo sistemose. Jos susijusios su profesinėmis, mokslinėmis ar techninėmis žiniomis ir naudojamos kaip įrodymai teisminiame procese, jose negali būti analizuojami teisės klausimai²⁶, ir tokią poziciją siūloma aiškiai įtvirtinti teisiniame reguliavime²⁷.

Pozicijos, kad specialieji tyrimai yra taikomi siekiant nustatyti faktus, reikšmingus bylai išspręsti, o ne aiškinti teisę, paprastai laikomasi Europos Tarybos teisėje, o konkrečiai Konvencijoje, aiškinamoje EŽTT jurisprudencijoje; taip pat Europos Sąjungos teisės *soft law* šaltiniuose. Štai CEPEJ rekomendacijų 4 punktas nustato, kad teismo eksperto kompetencija baigiasi ten, kur prasideda faktų vertinimas, tai yra išimtinė teismo kompetencija; 17 punkte įtvirtinta, kad ekspertas pagal savo kvalifikaciją ir turimas specialiąsias žinias pateikia teismui išvadas; jo specialiosios žinios gali būti skirtos faktams tirti, vertinti ir kartais įvertinti (angl. *the investigation, the assessment and sometimes the evaluation of facts*), tačiau jo vaidmuo skiriasi nuo teisėjo, kuris sprendžia teisės klausimus; pats ekspertas taikyti ar interpretuoti teisės negali, o 18 punkte nurodyta, kad net jei ekspertas kitose jurisdikcijose gali turėti ir didesnę vaidmenį teisiųjų sprendimų priėmimo procese, jo pagrindinė funkcija procese išlieka tik faktinių aplinkybių, reikšmingų bylos tyrimui, nustatymas ir jokiū būdu ne teisės taikymas ir aiškinimas²⁸. Lietuvos autoriai, nagrinėjantys eksperto teisinį statusą europiniame kontekste, taip pat laikosi „tradicinės“ nuomonės, kuriai pritaria ir šio straipsnio autorė, kad ekspertas nesiima teisinio bylos aplinkybių vertinimo, kurį atlieka

25 „Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2011 m. sausio 18 d. įsakymas Nr. I-14 „Dėl rekomendacijų dėl užduočių specialistams ir ekspertams skyrimo patvirtinimo“ (toliau – ir Prokuroro rekomendacijos), LRS, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.391197>.

26 „Comparative Study on Expert Witnesses in Court Proceedings“, *supra note*, 21: 2.

27 *Ibid.*, 5.

28 „CEPEJ (2014)14“, *supra note*, 2: 4, 17–18 punktai.

teismas²⁹.

Taigi, argumentai, kad šiuolaikiniame teisiniame procese, *inter alia* baudžiamajame, teisinės žinios turėtų būti laikomos specialiosiomis, nes jos apima ne tik žinias apie įstatymo tekstą, tačiau ir teisės mokslo žinias³⁰, taip pat argumentas, kad, pvz., nagrinėjant baudžiamąją bylą joje taikytinos civilinės teisės žinios turėtų būti laikomos specialiosiomis³¹, neatrodo pagrįsti. Priešingai, įvertinus tai, kokie kvalifikaciniai reikalavimai keliami teisėjams, prokurorams, advokatams; taip pat įvertinus teismų instancinę sistemą (kurioje, be kita ko, gali būti keliami ir yra keliami netinkamai pritaikytos teisės klausimai, o kasacinės instancijos teisme sprendžiami iš esmės tik teisės klausimai), taip pat teismo precedentų formavimo ir jų pildymo bei keitimo procedūras, t. y. taisykles, pagal kurias kasacinė byla gali būti perduota nagrinėti išplėstinei septynių teisėjų kolegijai, jeigu tinkamas baudžiamąjo ar baudžiamąjo proceso įstatymo pritaikymas byloje reikštų naują teisės normos aiškinimą teismų praktikoje; arba gali būti perduota nagrinėti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinei sesijai, jeigu pritaikius byloje baudžiamąjį ar baudžiamąjo proceso įstatymą byloje atsirastų pagrindas nukrypti nuo Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos (BPK 378 straipsnis), taip pat sudaryti mišrias kolegijas, kuriose byla nagrinėja civilinių ir baudžiamųjų bylų teisėjai, darytina išvada, kad ši sistema procedūriškai užtikrina pagrindinės teismo pareigos vykdymą – tinkamai nustatyti taikytiną byloje teisę. Sykiu atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad CEPEJ taip pat išskiria situacijas, kai kuriais išimtiniais atvejais eksperto vertinimo objektu gali būti užsienio teisė, tačiau bet koku atveju neleidžiama, kad ekspertas spręstų dėl taikytino įstatymo³². Įvertinus tai, kad šios organizacijos dokumentai kaip rekomendacijos yra kuriami skirtingų teisinių sistemų valstybių ir turi tik rekomendacinę galią, vis dėlto manytina, kad jame nurodyta galimybė laikyti žinias apie užsienio teisę specialiomis žiniomis yra daugiau susijęs su kompromiso tarp valstybių teisinių sistemų paieška nei specialių žinių sistemos pamatų keitimu.

Antra, kalbant apie ekspertinių tyrimų rezultatų vertinimą, yra svarbu, kaip teisinės žinias traktuoja įrodymų byloje vertinimo subjektai – teismai. Juolab, kaip jau minėta, teismo precedentas yra teisės šaltinis – taigi, tarptautinių teismų, kurių jurisdikciją pripažįsta Lietuvos Respublika, ir nacionalinių teismų suformuotos taisyklės, kol jos nepakeičiamos instancine tvarka, yra, bent jau Lietuvoje, privalomos visiems teisinio proceso dalyviams. Štai EŽTT, ypač Didžiosios kolegijos sprendimuose neretai pateikiama išsami tarptautinių, ES, nacionalinių ir užsienio valstybių teisės aktų ir kartais doktrinos tam tikru klausimu apžvalga³³. Žinoma, kad ESTT tam tikrais atvejais gauna generalinio advokato, kurio pareiga – visiškai nešališkai ir nepriklausomai teikti teisinę nuomonę, vadinamąją išvadą,

29 Paužaitė-Kulvinskienė, Juodkaitė-Granskienė ir Pajaujis, *supra note*, 6: 320.

30 Jurka ir Žibaitė-Neliubšienė, *supra note*, 17: 190–192.

31 Jurka ir Kurapka, *supra note*, 17: 232–242.

32 „CEPEJ (2014)14“, *supra note*, 2: 20 punktas.

33 Pz., „ECtHR, Vasiliauskas v. Lithuania [GC], application no. 35343/05, 20 October 2015“, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-158290>.

dėl pateiktų bylų, nors ESTT nesaisto nei Generalinio advokato išvada, nei ją grindžiantys motyvai³⁴. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas bene pirmasis iš nacionalinių teismų pradėjo teikti prašymus mokslo įstaigoms ar mokslininkams pareikšti savo nuomonę konstitucinėje byloje keliamais klausimais³⁵. Pastaruoju metu daugėja atvejų, kai, mokslinė teisės doktrina aiškindami teisės turinį remiasi tiek bendrosios kompetencijos, tiesa dažniausiai nagrinėdami civilines bylas³⁶, tiek žymiai rečiau administraciniai teismai³⁷, ir, nors ir išskirtinai retai, baudžiamąsias bylas nagrinėjantys teismai³⁸. Taigi, teisės doktrina, teisės mokslininkų išvados (tiek pateiktos šalių prašymu konkrečioje byloje, tiek gautos teismo, nagrinėjančio bylą, iniciatyva) iš tiesų yra naudojamos teismų sprendimuose. Tačiau klausimas yra kitas: ar tai vieno iš teisės aiškinimo šaltinio naudojimas, siekiant teismui iš(si) aiškinti tikrąjį taikytinos byloje teisės turinį, ar ekspertinio (grįsto specialiosiomis žiniomis) tyrimo rezultatas, teismo vertinamas kaip įrodymas, pagrindžiantis teisiškai reikšmingas faktines bylos aplinkybes? EŽTT laikosi iš esmės nuoseklios pozicijos teigdamas, kad teisės klausimai paprastai yra teismo (teisėjo) kompetencija: *iura novit curia*³⁹.

Kasacinio teismo civilinių bylų praktikoje nuosekliai pažymima, kad „*teisėnė kvalifikacija, teisės normų aiškinimas ir taikymas ginčo santykiui yra bylų nagrinėjančio teismo prerogatyva; vykdydamas teisinį santykių kvalifikavimą, teismas įstatymą, taikytiną ginčui spręsti, pagal ieškovo nurodytas faktines aplinkybes parenka savo nuožiūra (CPK 265 straipsnio 1 dalis) ir yra nepriklausomas nuo šalių nuomonės ar pageidavimų; faktinių bylų aplinkybių teisinė kvalifikacija yra teismo prerogatyva (lot. iura novit curia); tik tinkamai kvalifikavęs šalių*

34 Byla C-229/09, Hogan Lovells International LLP, buvusi Rechtsanwaltssozietät Lovells prieš Bayer Crop-Science AG, p. 22–26.

35 Pzv. žr. „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. kovo 15 d. nutarimas“.

36 Pzv., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-244/2014 cituojama Lietuvos autorė: „Rizikingus verslo sprendimus būtų galima apibrėžti kaip sprendimus atlikti tam tikrus veiksmus, susijusius su ūkinės komercinės veiklos vykdymu, priimamus tokiomis aplinkybėmis, kai egzistuoja neapibrėžtumas dėl galimų pasirinkto veikimo modelio padarinių, arba šių veiksmų neatlikti.“ (G. Jakuntavičiūtė, „Neteisėtumas kaip vadovo civilinės atsakomybės už rizikingais verslo sprendimais bendrovei padarytą žalą sąlyga“, *Socialinių mokslų studijos* 4, 4 (2012): 1554). Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2016 m. vasario 12 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-7-5-684/2016 (*Teismų praktika* 45 (2016): 11–34) cituojami užsienio teisės doktrinos atstovai: „Teisės mokslo doktrinoje ir užsienio valstybių teismų praktikoje nurodoma, kad agentas, kuris vykdo veiklą ir nėra pasyvus, gali būti laikomas „besiderančiu“ (žr. Peter Watts ir F. M. B. Reynolds, *Bowstead and Reynolds on Agency*, 19 leid. (Sweet and Maxwell, 2010), 692; Anglijos ir Velso Aukščiojo Teismo sprendimus byloje *PJ Pipe Valve Co. Ltd v. Audco India Ltd*, Nr. [2005] EWHC 1904 (QB); *Nigel Fryer Joinery Services Ltd v. Ian Firth Hardware Ltd*, Nr. [2008] EWHC 767 (Ch) ir *Kenny v. Ireland Roc Ltd*, Nr. [2005] IEHC 241).“

37 Pzv., „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos, taikant Administracinių bylų teisenos įstatymo normas, apibendrinimas“ (2012), 555, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., https://www.lvat.lt/data/public/uploads/2018/01/23_apibendrinimas.pdf.

38 Labai retai, tačiau teismai naudoja ir kitų mokslų doktrinos šaltinius, pvz., nutarties motyvuose buvo naudoti istoriniai šaltiniai, žr. „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-18-648/2016“.

39 „ECtHR, *Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*, applications nos. 11082/06 and 13772/05, 25 July 2013“, § 722, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122697>.

teisinį santykį, teismas gali šiems santykiams taikyti materialiosios teisės normas⁴⁰. Administracinių teismų praktika taip pat leidžia teigti, kad administracinėse bylose „ekspertizės dalyku negali būti teisiniai klausimai, nes preziumuojama, kad teismas išmano teisę“⁴¹.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinė teisėjų kolegija taip pat nurodė, kad „teisės mokslininko pateikta specialisto išvada nėra BPK 90 straipsnyje nurodytas procesinis dokumentas, turintis įrodomąją reikšmę byloje, t. y. nėra įrodymas BPK 20 straipsnio prasme, nes neatitinka įrodymams keliamų reikalavimų. Tokia teisės mokslininko išvada, kurioje pateikiama teisės normų aiškinimas, reglamentavimo raida, ryšys su tarptautiniais teisės aktais, aiškinamas normos turinys, negali būti laikomas įrodymų šaltiniu, nes tokio pobūdžio išvada prilygsta teisės aiškinimui, o tai yra tiesioginė teismo pareiga nagrinėjant konkrečią baudžiamąją bylą. Įstatymus taiko ir aiškina teismas. Specialiomis žiniomis, kurių trūksta teismui, bet kurių reikia bylos nagrinėjimui, pagal Teismo ekspertizės įstatymą negali būti teisinės žinios apie teisinį reguliavimą. Daryti išvadas dėl byloje taikomų normų turinio yra bylą nagrinėjančio teismo pareiga. Ši pareiga negali būti perduota kitiems subjektams. Minėta, kad teisės mokslininko išvada, pateikta aiškinant teisės normos turinį, nėra įrodymų šaltinis. Tokia išvada gali būti vertinama tik kaip teisinė nuomonė dėl teisės aiškinimo ir taikymo“⁴².

Šios išplėstinės teisėjų kolegijos suformuotos taisyklės nuosekliai laikomasi ir naujausioje kasacinės instancijos teismo praktikoje nurodant, kad „daryti išvadas dėl byloje taikomų normų turinio ar byloje nustatytų aplinkybių teisinio vertinimo yra bylą nagrinėjančio teismo pareiga“⁴³, taip pat pažymint, kad nors ekspertinių tyrimų rezultatas gali būti reikšmingas duomenų šaltinis baudžiamajoje byloje, bet kuriuo atveju teisinis bylos aplinkybių vertinimas yra ne specialisto ar eksperto, o teismo kompetencija⁴⁴; ekspertizės akte (specialisto išvadoje) pateikiamos išvados yra tik prielaida teisei išvadai, taigi skiriant ekspertizę (objektų tyrimą), negali būti formuluojami klausimai, į kuriuos atsakyti yra teismo, o ne eksperto (specialisto) kompetencija, pvz., klausimai dėl asmens veiksmų atitikties konkretaus nusikaltimo sudėčiai, teisiškai reikšmingo priežastinio ryšio, konkrečių teisės normų pažeidimo⁴⁵. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad nors Lietuvos Aukščiausiojo Teismo rengiamos teismų praktikos apžvalgos neturi precedento galios, tačiau apžvalgoje, skirtoje specialiųjų žinių vertinimo baudžiamajame procese praktikai, taip pat laikomasi minėtos pozicijos. Šiame kontekste EŽTT, kurio jurisprudencija remiamasi ir formuojant kasacinės instancijos teismo praktika, taip pat yra pabrėžęs, kad situacija, kai ekspertas imasi teisiškai

40 Žr., pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. gruodžio 4 d. nutarties civilinėje byloje Nr. 3K-3-460-421/2018 17 punktą ir jame nurodytą kasacinio teismo praktiką.

41 „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos, taikant Administracinių bylų teisenos įstatymo normas, apibendrinimas“ (2012), 762, https://www.lvat.lt/data/public/uploads/2018/01/23_apibendrinimas.pdf.

42 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-7-1-693/2017“.

43 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-218-976/2022“.

44 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-49-654/2023“.

45 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-181-507/2016, 2K-293-788/2018“.

kvalifikuoti asmens veiką, yra nepriimtina, visus teisinius klausimus turi išimtinai spręsti tik teismai⁴⁶.

Apibendrinant darytina išvada, kad įrodymų teisės doktrinos, nacionalinio teisinio reguliavimo, nacionalinių ir tarptautinių teismų praktikos analizė leidžia pagrįstai teigti, kad įrodinėjimo baudžiamojoje byloje kontekste teisės žinios nelaikytinos specialiosiomis.

2. Bendrosios specialiųjų žinių panaudojimo baudžiamajame procese procedūrinės taisyklės

Specialiosios žinios baudžiamajame procese paprastai gali būti taikomos keliomis procesinėmis formomis: specialistui dalyvaujant ikiteisminio tyrimo veiksmuose (pvz., padedant apklausti vaiką) arba ekspertui (specialistui) atliekant ekspertinį tyrimą ir surašant tokio tyrimo išvadas. Ekspertas ir specialistas taip pat gali būti apklausiami teisme ir duoti paaiškinimus.

Taigi, nepaisant tam tikrų atskirų valstybių skirtingų procesinių taisyklių, paprastai teismui tenka vertinti rašytinį dokumentą, kuriame pateiktos ekspertinio tyrimo išvados ir eksperto (specialisto) paaiškinimus, kurie dažniausiai yra teikiami dėl jų surašytų ekspertinių tyrimų išvadų. Ekspertinis tyrimas šiuo atveju suprantamas kaip pagal teismo, teisėjo nutartį, prokuroro ar kito baudžiamajame procese įgalioto pareigūno (pvz., Lietuvoje pavedimą atlikti specialisto išvadą gali duoti ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas) sprendimą atliekamas tyrimas, kuriam reikia specialių žinių ir kurio eiga, analitiniai rezultatai ir su jais tiesiogiai susietas aiškinimas fiksuojami ekspertizės akte, specialisto išvadoje ar kitame dokumente, kuris nurodomas konkrečios valstybės baudžiamojo proceso įstatymuose. Kontinentinės teisės tradicijos valstybėse, priklausomai nuo valstybės baudžiamojo proceso įstatymų, gynyba paprastai turi teisę pateikti savo pakviesto specialisto išvadą, tačiau teisme ji gali būti vertinama ne kaip teismo ekspertizės išvados, o kaip bet kuris kitas rašytinis dokumentas, be abejo, atsižvelgiant į tai, kad jį surašė specialių žinių turintis asmuo. Jei ji sukelia rimtų abejonų dėl valstybės pareigūnų paskirto ekspertinio tyrimo rezultatų, teismas gali skirti naują ekspertizę. Panašias rekomendacijas dėl specialių žinių panaudojimo formų teikia ir Europos Taryba: eksperto išvada į teisminį procesą įtraukiama pateikiant ją raštu arba ekspertui pateikiant žodinį paaiškinimą bylos nagrinėjimo metu. Šalys ir teismas turi turėti teisę užduoti ekspertui klausimus. Ekspertas privalo pateikti savo nuomonę pateiktu klausimu ir jam gali tekti pateikti papildomą išvadą. Eksperto išvados turinio aptarimas (jos ginčijimas) su ekspertu gali būti vykdomas pristatant ir supriešinant ją su privačių ekspertų išvadomis, kurios jau pateiktos byloje ar dar yra (bus) teikiamos⁴⁷. O bendrosios teisės valstybėms būdinga tai, kad ekspertus kviečia ir jų paslaugas apmoka

46 „ECtHR, *Dmitriyevskiy v. Russia*, appl. no. 42168/06, 3 October 2017“, para. 113, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-177214>.

47 „CEPEJ (2014)14“, *supra note*, 2: 135 punktas.

šalis. Abu modeliai turi savo privalumų ir minusų, tačiau nepaisant to, kieno prerogatyva yra pasitelkti ekspertinį tyrimą, ekspertams keliami kompetencijos, nešališkumo, nepriklausomumo reikalavimai⁴⁸.

Taigi šiuo atveju analizuojami sąžiningo proceso reikalavimai specialistams ir ekspertams dalyvauti procese ir rašytinės ekspertinių tyrimų išvados vertinimo kriterijai, išskirti EŽTT bylose, jie lyginami su nacionalinių teismų praktikoje formuojamais reikalavimais.

Prieš pradėdant nagrinėti specialiųjų žinių vertinimo taisyklės reikia pabrėžti, kad pagal teismų praktiką įrodinėjimo ribų konkrečioje byloje nustatymas yra teismo prerogatyva⁴⁹ ir kad „*teisingą teismo baigiamojo akto priėmimą lemia ne įrodinėjimo apimtis, o daromų teisinių išvadų pagrįstumas*“⁵⁰. Tokia pati taisyklė taikoma ir sprendžiant, ir dėl specialiųjų tyrimų būtinumo⁵¹.

Taigi baudžiamajame procese iš esmės yra nustatyta byla tiriančio pareigūno (iki-teisminio tyrimo metu), teismo ir gynybos diskrecija pasinaudoti specialiomis žiniomis. BPK 286 straipsnio 1 dalyje nustatyta teismo teisė, bet ne pareiga paskirti ekspertizę bylos nagrinėjimo teisme dalyvių prašymu arba savo iniciatyva. Teismas gali atsisakyti paskirti ekspertinį tyrimą, tačiau ekspertinio tyrimo nepaskyrimas, kai tai būtina pagal bylos aplinkybes, gali būti pripažintas esminiu proceso pažeidimu.

Pareigos teismui skirti ekspertinį tyrimą, taip pat specialiųjų žinių vertinimo taisyklių nenumato ir Konvencija. Tačiau EŽTT eksperto sampratą aiškina autonomiškai ir laiko juos liudytojais⁵². Taip EŽTT, aiškindamas Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies ir 3 dalies d punkto reikalavimus, formuoja tam tikras specialiųjų žinių naudojimo ir vertinimo byloje taisykles, į kurias turi atsižvelgti Europos Tarybos valstybės narės. Tačiau pabrėžtina, kad „*eksperto apklausos būdas skiriasi nuo tikros kryžminės apklausos, kurią galima atlikti tik su liudininkais. Teisė apklausti ekspertą reiškia tik eksperto teiginių turinio supratimą ir mokslinio teisingumo kontrolę*“⁵³.

EŽTT jurisprudencijoje formuluojami reikalavimai yra skirti tam, kad procesas, vertinamas kaip visuma, būtų teisingas. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – ir LAT) praktikos analizė rodo, kad Lietuvos teismų praktikoje vertinant ekspertų (specialistų) dalyvavimą procese ir jų tyrimų rezultatus, formuojami savo turiniu panašūs reikalavimai.

Pirma, EŽTT yra nurodęs, kad proceso dalyvių prašymų skirti ekspertinius tyrimus atmetimas nepažeidžia Konvencijos reikalavimų, tačiau turi būti pagrįstas ir motyvuotas⁵⁴.

48 „Comparative Study on Expert Witnesses in Court Proceedings“, *supra note*, 21: 4.

49 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-509/2010, 2K-P-89/2014“.

50 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-76-942/2017“.

51 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-509/2010, 2K-463/2011, 2K-339/2011, 2K-157/2012, 2K-P-178/2012, 2K-483-976/2015, 2K-71-976/2017“.

52 „ECtHR, *Doorson v. Netherlands*, application no. 20524/92, 26 March 1996“, §§ 81–82, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57972>.

53 „CEPEJ (2014)14“, *supra note*, 2: 136 punktas.

54 ECtHR, *Huseyn and Others v. Azerbaijan*, 2011, § 196; „*Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*, 2013“, *supra note*, 39: §§ 718 ir 721, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122697>.

Teismas pažymėjo, kad „institucijos neprivalo tenkinti pareiškėjų prašymo dėl papildomos specialistų nuomonės pateikimo, jeigu mano, jog ji nebūtina“⁵⁵. LAT formuoja panašią praktiką: „<...> gynybės prašymas paskirti garso įrašų fonoskopinę ekspertizę buvo argumentuotai atmestas, paaiškinant, kad garso įrašų kokybė netinkama išsamiam identifikaciniam tyrimui, todėl galima tik tikėtina išvada (kaip ir ikiteisminio tyrimo metu, atlikus fonoskopinį šių garso įrašų tyrimą, buvo duota tikėtina specialisto išvada dėl kito pokalbio dalyvio). Be to, atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad teismas turėjo galimybę antrąjį pokalbio dalyvį nustatyti pagal kitus bylos įrodymus; tą teismas ir padarė.“⁵⁶ Sykiu teismas pridūrė, kad ir klausimų ekspertams pateikimas yra teismo prerogatyva, kurią jis gali realizuoti motyvuotai nurodęs, kodėl tam tikri šalių pateikti klausimai nepateikiami ekspertams: „<...> teismas argumentuotai pasisakė, kodėl atmetami nuteistojo gynybės pateikti klausimai kaip nesusiję su ekspertizės tikslu ir (arba) apskritai nepriskirtini ekspertų kompetencijai. Dėl to nėra pagrindo teigti, jog teismas nesilaikė BPK 286 straipsnio 2 dalies reikalavimų.“⁵⁷

Antra, vien tai, kad ekspertai pateikė išvadą raštu, nereikia, kad jų nereikia apklausti teisme, nes jų apklausos metu gali būti atskleistas galimas ekspertų interesų konfliktas, pateiktos medžiagos neišsamumas, tyrimo metodų netinkamumas. EŽTT nurodo, kad „tai, kad apylinkės teismas turėjo ekspertizės aktą, nepadare ekspertų apklausos nereikalinga – kitu atveju nereikėtų apklausti nė vieno liudytojo, ikiteisminio tyrimo metu davusio rašytinius pareiškimus prokuratūrai. Net jei ataskaitoje ir nebūtų didelių prieštaravimų, ekspertų apklausa gali atskleisti galimus interesų konfliktus, jų turimos medžiagos trūkumą ar tyrimo metodų trūkumus“⁵⁸. Kalbant apie ekspertų (specialistų) apklausą, kurios paprastai yra skirtos rašytiniame dokumente suformuluotoms išvadoms paaiškinti, būtinumą, kasacinės instancijos teismo praktika gana nuosekli: konstatavus, kad ekspertizės aktas (specialisto išvada) yra pakankamai išsamus ir aiškus, ekspertas (specialistas) į teismo posėdį motyvuotai nekviečiamas⁵⁹; jei būtina pašalinti prieštaravimus, ekspertas (specialistas) apklausti kviečiamas į teismo posėdį⁶⁰. Taigi, iš esmės, dėl eksperto apklausos yra sprendžiama įvertinus jos būtinumą.

Trečia, ekspertizės paskyrimas nesudarant galimybės gynybai pasiūlyti (įtraukti) klausimų savaime Konvencijos nepažeidžia, jei gynybai sudaryta galimybė ginčyti ekspertizės išvadą ir ekspertų patikimumą teisme užduodant jiems klausimus. Teismas pažymėjo, kad „pirma, tai, kad kaltinimas gavo ekspertizės aktą be gynybos įsikišimo, savaime nesukėlė jokių prieštaravimų Konvencijai, su sąlyga, kad gynyba vėliau turėjo galimybę išnagrinėti ir

55 „Mardosai v. Lithuania“, *supra note*, 1.

56 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-153-693/2017“.

57 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-154-699/2016“.

58 „Khadorkovskiy and Lebedev v. Russia, 2013“, *supra note*, 39: § 714.

59 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-525/2010, 2K-349/2014, 2K-463-511/2016, 2K-229-976/2018“.

60 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-565/2010, 2K-21/2012, 2K-312/2012, 2K-191-697/2018“.

ginčyti tiek išvadą, tiek tyrimą atlikusių ir išvadą pateikusių ekspertų patikimumą tiesioginės ekspertų apklausos pirmosios instancijos teisme metu. <...> Teismas konstatavo, kad, priešingai nei yra su gynybos liudytojais, kaltinamasis neprivalo įrodyti kaltinimo liudytojo svarbos. Jei kaltinimas nusprendė remtis konkretais asmens parodymais kaip svarbiu informacijos šaltiniu ir jei tokius parodymus nagrinėjantis bylų teismas panaudojo grįsdamas apkaltinamąjį nuosprendį, tai pagrindžia prielaidą, kad aptariamo asmens dalyvavimas teismo posėdyje ir jo apklausa buvo būtina⁶¹.

Ketvirta, remiantis EŽTT praktika, tam tikrais atvejais pripažįstama, kad bylai teisingai išspręsti yra būtina antro eksperto nuomonė: „Teismas konstatuoja, kad šalių lygiateisiškumo principo nagrinėjamu atveju nebuvo laikomasi, nes buvo atmesti pakartotiniai pareiškėjo prašymai skirti alternatyvią ekspertizę. Be to, pažymėtina, kad buvo pateikti tam tikri pareiškėjo argumentai dėl agonų dervos kokybės. Šiuo atžvilgiu manytina, kad verta atkreipti dėmesį į tai, kad Apeliacinis teismas padarė prielaidą, nesiremdamas eksperto išvada. Kadangi pareiškėjas negalėjo ginčyti [ekspertinių tyrimų] išvados kaip kaltintojo pateikto įrodymo, Teismas sprendžia, kad gynybai buvo atimta galimybė pateikti argumentus tokiomis pat sąlygomis kaip ir kaltinimui.“⁶²

Kita vertus, EŽTT pažymi, kad nors nacionalinis teismas turi plačią diskreciją rinktis, kuria iš byloje esančių priešingų ekspertų išvadų remtis priimant sprendimą, tačiau taisyklės, kuriomis remiasi teismas, neturi apriboti gynybos teisių ginčyti byloje pateiktą eksperto nuomonę, taip pat teikti alternatyvią jai eksperto poziciją. Tam tikromis aplinkybėmis atsisakymas priimti gynybos teikiamą eksperto nuomonę gali lemti Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies pažeidimą⁶³, nes, kaip nurodo EŽTT, gali būti sunku ginčyti eksperto poziciją nesinaudojant kito tos pačios srities eksperto pozicija⁶⁴. Nacionalinėje teismų praktikoje formuojama panaši taisyklė: „<...> rungimosi principas pažeidžiamas tuo atveju, jei teismai be tinkamo pagrindo atsisako tirti kaltinamojo ar jo gynėjo pateikiamas konsultacines išvadas. Atsisakyti tirti tokią išvadą būtų galima, jei ir be jos tyrimo teisiamaajame posėdyje būtų akivaizdu, kad išvada neatitinka BPK 20 straipsnio reikalavimų, pavyzdžiui, ji nesusijusi su byloje įrodinėtinais aplinkybėmis ar yra akivaizdžiai nepatikima, nes surašyta specialiųjų žinių neturinčio asmens. Prašymas tirti konsultacinę išvadą turi būti nagrinėjamas nepriklausomai nuo to, kaip yra pavadintas proceso dalyvių iniciatyva gautas dokumentas.“⁶⁵ Pabrėžtina, kad, remiantis EŽTT jurisprudencija, kaltinimo negebėjimas nurodyti esmines techninių eksperto išvados rengimo detales taip pat gali būti vertinamas kaip lygiateisiškumo pažeidimas pagal Konvencijos 6 straipsnio 1 dalį, nes gynyba be

61 „Khadorkovskiy and Lebedev v. Russia, 2013“, *supra note*, 39.

62 „ECtHR, Stoimenov v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia, application no. 17995/02, 5 April 2007“, § 42, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80035>.

63 „Stoimenov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia“, *supra note*, 62: § 38; „Matytsina v. Russia, application no. 58428/10, 27 March 2014“, § 169, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-141950>.

64 „Khadorkovskiy and Lebedev v. Russia, 2013“, *supra note*, 39: § 187.

65 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-465/2010“.

tokios informacijos gali prarasti galimybę tinkamai ginčyti ekspertinių tyrimų rezultatus⁶⁶.

Penkta, jei byloje dalyvauja kaltinimo ir gynybos pakviesti ekspertai, jie turi būti traktuojami procesiškai lygiai, kitaip gali būti pažeistos Konvencijos garantuojamos procesinės įtariamojo (kaltinamojo) teisės. EŽTT yra nurodęs, kad kaltinimo pakviestas ar teismo paskirtas ekspertas negali turėti išskirtinių procesinių teisių, palyginus jo procesinę padėtį su gynybos pakviestu specialiųjų žinių turinčiu asmeniu. EŽTT, įvertinęs proceso eigą, padarė išvadą, kad valstybinio ekspertizes atliekančio instituto direktorius atliko „dominuojantį vaidmenį“, nes būdamas „ekspertu“, jis turėjo teisę (galėjo) dalyvauti visuose teismo posėdžiuose, teismo leidimu užduoti klausimus kaltinamiesiems ir liudytojams, tinkamu momentu pakomentuoti jų parodymus⁶⁷. Lygiateisiškumo (vienodo požiūrio) trūkumas, EŽTT vertinimu, ypač išryškėjo pirmosios instancijos teismo procese dėl skirtingų teismo eksperto ir gynybos „liudytojo eksperto“ pozicijų. Kaip paprastam liudytojui, gynybos pakviestam specialiųjų žinių turinčiam asmeniui nebuvo leista atvykti į nagrinėjamą bylą teismą tol, kol jis nebuvo pakviestas duoti parodymų; ir teisėjas, ir kaltinimo ekspertas uždavė jam klausimus; po to jis teisme dalyvavo kaip stebėtojas. Tuo tarpu, Instituto direktorius tiesiogiai apklausė gynybos pasikviestą ekspertą ir kaltinamąjį. Nors EŽTT pažymėjo, kad tokiu būdu direktorius naudojosi pagal Austrijos teisę jam suteiktais įgaliojimais, tačiau tokia praktika buvo pripažinta kaip neatitinkanti Konvencijos reikalavimų, susijusių su procesiniu šalių lygiateisiškumu⁶⁸.

EŽTT taip pat yra nurodęs, kad galimybė apklausti gynybos pakviestus specialistus teisme, neleidžiant jiems susipažinti su byloje esančiais dokumentais (jų originalais), neužtikrina procesinio lygiateisiškumo. EŽTT paminėjo, kad paskutinė gynybos galimybė buvo „specialistų“ apklausa žodžiu ir vertino, ar tokia procesinė priemonė atitinka kaltinimo ir gynybos procesinį lygiateisiškumą. EŽTT konstatavo, kad „specialisto“ statusas Rusijos teisėje skiriasi nuo „eksperto“, o būtent, kad specialistas gali „išaiškinti šalims ir teismui dalykus, kurie priklauso jo profesinei kompetencijai“, jo pagrindinis vaidmuo yra padėti teismui ir šalims atlikti tyrimo veiksmus, kuriems reikia specialių įgūdžių ar žinių. Teismas pripažino Konvencijos pažeidimą tuo aspektu, kad, esant tokiems procesinio statuso skirtumams, gynyba galėtų pasikliauti tik žodine „specialistų“ apklausa teismo posėdyje, o kaltinimas galėjo parengti „ekspertų“ iš anksto parengtas rašytines ataskaitas; gynybos pakviesti „specialistai“, skirtingai nei kaltinimo „ekspertai“, neturi tiesioginės prieigos prie bylos medžiagos originalų, o teismas nepripažįsta „specialistų“ išvados, pagrįstos gynybos jiems pateiktomis bylos medžiagos kopijomis⁶⁹.

66 „ECtHR, Kartoyev and Others v. Russia, Requête nos 9418/13 et 2 autres, 19 octobre 2021“, §§ 71–73, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-212674>.

67 „ECtHR, Bönisch v. Austria, application no. 8658/79, 6 May 1985“, § 33, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57443>.

68 *Ibid.*, § 33.

69 „Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia, 2013“, *supra note*, 39: § 734.

Proceso šalių lygiateisiškumas priklauso ir nuo ekspertų paskyrimo procedūrų⁷⁰. Nors literatūroje yra kritiškų nuomonių šiuo klausimu, nurodant, kad eksperto, kaip lojalaus darbuotojo, pateikti tyrimai gali kelti abejonių⁷¹, visi dėlto šiuo aspektu pažymėtina EŽTT pozicija. EŽTT, vertindamas eksperto neutralumą, nurodė, kad tai, jog ekspertas yra įdarbintas vienos iš šalių, savaime nelemia proceso neteisingumo. Svarbu tai, kaip teismas traktuoja eksperto nuomonę⁷². Tai, kad teismas paskyrė tą patį ekspertą, kuris atliko tyrimą prokuroro pavedimu, EŽTT yra laikoma grėsme proceso teisingumui, kurią galima ištaisyti (kompensuoti) specialiomis procesinėmis garantijomis⁷³.

3. Ekspertinių tyrimų rezultatų bendrosios vertinimo taisyklės

Šiuolaikinės įrodinėjimo teisės kontinentinės tradicijos baudžiamuosiuose procesuose aksioma yra tai, kad joks įrodymas neturi išankstinės galios teismui, taip pat kad visiems įrodymams keliami bendri reikalavimai, kuriuos teismas nustato laikydamasis bendrųjų įrodinėjimo taisyklių. Tačiau, nepaisant to, kalbant apie specialiųjų žinių kaip įrodymų vertinimą, doktrinoje galima rasti ir teiginių, kad specialiosios žinios yra tapusios „įrodymų karaliene“⁷⁴. Šiame straipsnyje vis dėlto laikomasi nuomonės, kad visi įrodymai vertinami pagal bendrąsias įrodymų vertinimo taisykles. Tai, kad sykiu teismų praktikoje byla po bylos yra formuojamos atskirų rūšių įrodymų⁷⁵, arba atskirų reikalavimų, keliamų įrodymams⁷⁶, vertinimo specialiosios taisyklės, ne tik nepaneigia bendrųjų įrodymų vertinimo taisyklių svarbos, tačiau kaip tik jas papildo.

Teismai, vertindami byloje esančias specialisto išvadas, ekspertizės aktus ir

---

70 „Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia (no.2), applications nos. 51111/07 and 42757/07, 14 January 2020“, § 499, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-200333>.

71 Gušauskienė ir Belevičius, *supra note*, 7 (2): 337–338.

72 „ECtHR, Shulepova v. Russia, 2008, application no. 34449/03, 11 December 2008“, § 62, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90093>.

73 „ECtHR, J.M. and Others v. Austria, applications nos. 61503/14 and others, 1 June 2017“, § 121, žiūrėta 2023 m. gegužės 1 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-173780>.

74 Paužaitė-Kulvinskienė, Juodkaitė-Granskienė ir Pajaujįs, *supra note*, 6: 309; Gušauskienė ir Belevičius, *supra note*, 7 (1): 412.

75 Pvz., apie vaikų parodymų vertinimo taisykles žr., Dovilė Murauskienė, „Parens Patriae doktrinos raiška baudžiamajame procese, kuriame dalyvauja vaikai“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2017); apie smurto aukų parodymus, žr., Ramunė Jakštienė, „Smurtas artimoje aplinkoje prieš moteris: baudžiamoji teisinė apsauga“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2019); apie tam tikrų kitų kategorijų liudytojų parodymų vertinimą, žr., Rasa Žibaitė-Neliubšienė, „Asmenų parodymų patikimumo probleminiai klausimai“, *Jurisprudencija* 23, 2 (2016): 310–332.

76 Pvz., apie įrodymų leistinumą žr. Andrius Juozapavičius, Erika Leonaitė, „Procedūriniai įrodymų leistinumo aspektai baudžiamajame procese“, *Teisė* 121 (2021): 80–97; Rima Ažubalytė, „Privataus asmens gyvenimo ribojimas slaptoomis priemonėmis: (ne)kokybiško įstatymo problema“, *Jurisprudencija* 26, 2 (2019): 260–291.

paaiškinimus, juos vertina vadovaudamiesi bendraisiais įrodymų vertinimo principais⁷⁷. Teismų praktikoje nurodoma, kad ekspertizės akte (specialisto išvadoje) pateikti duomenys, atitinkantys BPK 20 straipsnio reikalavimus, yra laikomi įrodymais ir nustatant bylos aplinkybes vertinami vadovaujantis tomis pačiomis taisyklėmis kaip ir kiti byloje esantys įrodymai⁷⁸. Kasacinės instancijos teismo praktikoje nuosekliai laikomasi pozicijos, kad ekspertizės aktas (specialisto išvada) yra tik vienas iš įrodymų, kuris teismo turi būti įvertintas išsamiai ir nešališkai išnagrinėjus visas bylos aplinkybes⁷⁹. Tačiau taip pat nurodoma, kad nors ekspertizių aktai ir specialistų išvados vertintinos kartu su kitais įrodymais ir jiems taikomos tos pačios įrodymų vertinimo taisyklės, turi būti atsižvelgiama į šios rūšies įrodymų šaltinio specifiką⁸⁰. Tokių specialiųjų vertinimo taisyklių poreikį lemia tai, kad „*aplinkybes, turinčias reikšmės bylai išspręsti, nustato asmuo, turintis specialiųjų žinių. Teisėjai, vertinantys ekspertizės akte ar specialisto išvadoje pateiktus duomenis, tokių žinių neturi, nes priešingu atveju nereiktų skirti ekspertizės ar kviesti specialisto*“⁸¹. Šiame straipsnyje trumpai pristatomos kelios tokio vertinimo tendencijos, formuojamos kasacinės instancijos teismo praktikoje:

- a) BPK (*de jure*) nenumatant būtinosios ekspertizės (išskyrus priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesą), ekspertinio tyrimo (ne)skyrimas yra teismo prerogatyva: tiek *ex officio*, tiek prašant šalims;
- b) *de facto* paprastai atliekami ekspertiniai tyrimai tam tikrų nusikalstamų veikų požymiams nustatyti;
- c) ekspertinių tyrimų rezultatai vertinami laikantis laisvo įrodymų vertinimo taisyklių – tai kitais bylos įrodymais motyvuotai paneigiamas įrodymas;
- d) kasacinėmis nutartimis byla po bylos formuojamos specialios ekspertinių tyrimų rezultatų vertinimo taisyklės, galiojančios tik iš esmės analogiškose bylose⁸².

Taigi, kaip jau minėta, visų pirma, teismų praktikoje yra suformuota bendra taisyklė, kad „*įrodymų visumos vertinimo reikalavimas (BPK 20 straipsnio 5 dalis) nereiškia, jog faktinėms aplinkybėms nustatyti turi būti išnaudojamos visos įmanomos įrodinėjimo priemonės*“⁸³, nes „*įrodinėjimas baudžiamajame procese turi ribas – jis turi vykti tol, kol nustatomos visos svarbios (o ne visos įmanomos) bylai aplinkybės ir nelieka protingos tikimybės, kad naujų duomenų tyrimas galėtų pakeisti daromas išvadas dėl tam tikrų svarbių aplinkybių*

77 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-2/2005, 2K-277/2013, 2K-484/2013, 2K-201-1073/2018, 2K-191-495/2020“.

78 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-283-222/2018“.

79 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-7-437/2008, 2K-240/2008, 2K-183-693/2016, 2K-73-942/2017, 2K-368-489/2018“.

80 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-257-697/2022“.

81 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-339/2011, 2K-463/2011, 2K-77-489/2022“.

82 Specialiųjų taisyklių analizė dėl straipsnio apimties nėra šio straipsnio objektas.

83 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-509/2010, 2K-P-89/2014“.

pripažinimo nustatytomis ar nenustatytomis⁸⁴. Analogiška taisyklė galioja sprendžiant dėl ekspertinių tyrimų (ne)skyrimo – tai yra teismo prerogatyva – „būtiniosios ekspertizės atveju BPK 286 straipsnis nenumato. Ši procesinė norma palieka teisę teismui spręsti, kada reikia skirti ekspertizę⁸⁵. Teismas realizuoja šią diskreciją dalyvių prašymu arba savo iniciatyva. Taip pat detalizuojama pirmiau minėta taisyklė nurodant, kad „baudžiamojo proceso normos nereikalauja, kad kiekvienoje byloje paneigiant ar patvirtinant keliamas įvykio versijas turi būti paskiriami visi įmanomi specialieji tyrimai ir kad to nepadarius pažeidžiamos kaltinamojo procesinės teisės ir įrodinėjimo tvarka⁸⁶.

Taigi tai, kad teismas neskyrė ekspertizės, savaime nereiškia nevisapūsio bylos aplinkybių išnagrinėjimo⁸⁷; BPK pažeidimu nepripažįstamas teismo atsisakymas patikrinti asmenį poligrafu⁸⁸, jeigu teismo sprendimas netenkinti proceso dalyvių prašymo skirti specialiuosius tyrimus yra motyvuotas⁸⁹.

Kita vertus, ekspertinio tyrimo nepaskyrimas, kai tai būtina pagal bylos aplinkybes, pagal kasacinės instancijos teismo praktiką, paprastai pripažįstamas esminiu BPK pažeidimu. Štai tikrinant, ar byloje kilus abejonų dėl to, ar asmuo „nusikalstamos veikos padarymo metu buvo fiziologinio afekto būsenos, teismas pagrįstai neskyrė ekspertizės, buvo konstatuota, kad teismas, atmesdamas prašymą paskirti teismo psichologinę ar psichologinę-psichiatrinę ekspertizę, pažeidė nuteistosios gynybos teises, neužtikrindamas galimybės įstatymų numatytomis priemonėmis ir būdais gintis nuo kaltinimo (BPK 10 straipsnis), taip pat reikalavimą išsamiai išnagrinėti visas bylos aplinkybes (BPK 20 straipsnio 5 dalis)⁹⁰. Analogiškai, pakartotinio ar papildomo ekspertinio tyrimo nepaskyrimas, kai tai būtina pagal bylos aplinkybes, taip pat laikomas esminiu BPK pažeidimu: kilus pagrįstų abejonų dėl byloje esančios specialisto išvados ar ekspertizės akto pagrįstumo ar išsamumo, teismas turi skirti pakartotiną ar papildomą tyrimą (BPK 284–287 straipsniai)⁹¹.

Kasacinės instancijos teismo praktikos analizė taip pat leidžia teigti, kad, nepaisant teisinio reguliavimo, tam tikroms atskirų kategorijų bylose nustatytinoms aplinkybėms *de facto* visada yra pasitelkiamos specialiosios žinios: mirties priežastčiai, sveikatos sutrikdymo mastui ar jo kvalifikuojantiems požymiams, pvz., nepataisomam nukentėjusio asmens

84 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-114/2008, 2K-76-942/2017“.

85 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-524/2013“.

86 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-509/2010, 2K-463/2011, 2K-339/2011, 2K-157/2012, 2K-P-178/2012, 2K-483-976/2015, 2K-71-976/2017“.

87 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-224-1073/2021“.

88 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-524/2014“.

89 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-153-693/2017“.

90 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-92/2015“.

91 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-39-697/2017, 2K-146-222/2017“.

kūno subjauojimui⁹², nusikaltimo dalykui (pvz., didelę mokslinę, istorinę ar kultūrinę reikšmę turinti vertybė⁹³; narkotinės medžiagos⁹⁴ etc.) eismo įvykio techninėms priežastims⁹⁵, apgaulingos apskaitos pasekmėms nustatyti⁹⁶ ir kitais atvejais. Specialiosios žinios pasitelkiamos ir sprendžiant atleidimo nuo bausmės, jeigu asmuo iki teismo nuosprendžio priėmimo suseraga sunkia nepagydoma liga, dėl kurios bausmę atlikti būtų per sunku (pvz., BK 76 straipsnio 1 dalis). Antai LAT nurodo, kad „*sunkios nepagydomos ligos kriterijų nustatymas yra medicinos, o ne teisės klausimas*“⁹⁷. Tokia praktika, manytina, užtikrina veiksmingą specialiųjų žinių praktinį panaudojimą atvejais, kai be jų faktiškai neįmanoma būtų nustatyti reikšmingų faktinių aplinkybių.

Be to, paminėtina, kad ir galutinių klausimų ekspertams pateikimas taip pat yra teismo diskrecijos dalis, sykiu argumentuotai pasisakant, kodėl po to, kai proceso dalyviai išsako savo nuomonę dėl ekspertizės skyrimo ir ekspertui užduodamų klausimų, kai kurie proceso dalyvių klausimai yra atmetami⁹⁸.

Teismų praktika leidžia teigti, kad prašymai skirti ekspertizę, taip pat įtraukti tam tikrus klausimus į užduotį ekspertui, paprastai teismo įvertinami kaip nesusiję su ekspertizės tikslu ir (arba) apskritai nepriskirtini ekspertų kompetencijai nurodant aiškius motyvus⁹⁹. Ši praktika dera ir su EŽTT jurisprudencija, pagal kurią prašymų skirti ekspertinius tyrimus atmetimas, arba tam tikrų klausimų ekspertams nepateikimas nepažeidžia Konvencijos reikalavimų, tačiau turi būti pagrįstas ir motyvuotas¹⁰⁰.

Vis dėlto tokia pozicija yra kritikuojama literatūroje nurodant, kad teismui sprendžiant dėl ekspertizės skyrimo arba formuojant klausimus ekspertui, jis *de facto* iš anksto suformuoja įrodinėjimo dalyką ir ribas, taip apribodamas proceso dalyvių galimybes naudotis šia įrodinėjimo priemone¹⁰¹. Tačiau, įvertinus kontinentinės teisės tradicija grįstą baudžiamojo proceso modelį, kuriam būdinga tiesos paieška ir aktyvus teismas, taip pat proceso dalyvių galimybes ginčyti specialiųjų tyrimų rezultatus, prašyti apklausti ekspertą, teikti teismui konsultacinę specialisto išvadą, darytina išvada, kad tokia teismo diskrecija iš esmės atitinka sąžiningo proceso reikalavimus.

Kitas nuolat sklandantis klausimas diskutuojant apie specialiųjų žinių vertinimą:

92 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-395-511/2015, 2K-163-303/2017“.

93 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje 2K-7-358-303/2015“.

94 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-671/2010“.

95 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-329-976/2017, 2K-146-222/2017“.

96 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-601/2012, 2K-7-176-303/2015, 2K-7-19-942/2017, 2K-144-788/2017“.

97 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-38-942/2017“.

98 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-154-699/2016“.

99 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-154-699/2016“.

100 „Mardosai v. Lithuania“, *supra note*, 1.

101 Gušauskienė ir Belevičius, *supra note* 7 (2): 334.

ar ekspertinių tyrimų rezultatai *de facto* turi *prima facie* reikšmę? Iš tiesų, BPK keliami specialisto ir eksperto nešališkumo (BPK 58 straipsnis), taip pat mokslinės ir praktinės kompetencijos (BPK 58, 84, 86, 88, 89, 90, 208, 210 straipsniai ir kiti) reikalavimai, specialiais norminiais aktais reglamentuojama ekspertinių tyrimų atlikimo tvarka, akcentuojant tyrimų metodų moksliskumą ir patikimumą, suponuoja tokio tyrimo rezultatų didesnio patikimumo įspūdį. Tačiau nuosekli teismų praktika formuoja taisyklę, kad ekspertinių tyrimų rezultatai vertinami pagal bendrąsias įrodymų vertinimo taisykles: „<...> *specialisto išvadoje ar ekspertizės akte esantys duomenys, atitinkantys BPK 20 straipsnyje nustatytus reikalavimus, yra įrodymai ir vertinami vadovaujantis tomis pačiomis taisyklėmis, kaip ir kiti įrodymai – pagal teisėjo vidinį įsitikinimą, pagrįstą išsamiu ir nešališku visų bylos aplinkybių išnagrinėjimu, vadovaujantis įstatymu. Specialisto (eksperto) išvados įrodinėjant bylai reikšmingas aplinkybes yra tik vienas iš įrodymų, kuris vertinamas kartu su kitais byloje surinktais įrodymais ir negali būti vertinamas atskirai nuo kitų bylos duomenų.*“¹⁰²

Sykiu reikėtų pabrėžti, kad tai, jog ekspertinių tyrimų rezultatai vertinami pagal bendrąsias įrodymų vertinimo taisykles, praktiškai reiškia, kad teismai gali jais nesiremti dėl jų neatitikimo įrodymams keliamiems reikalavimams ar paneigti juos kitais byloje esančiais įrodymais, taip pat ir kitomis ekspertinių tyrimų išvadomis¹⁰³, arba, jei specialistų išvados duodamos remiantis tam tikrais norminiais aktais, pvz., KET aiškinimu¹⁰⁴, darbo saugos normų aiškinimu¹⁰⁵, teismams autonomiškai aiškinant išskirtinai su teisiniu reguliavimu susijusias išvadas. Ši praktika atitinka ir nuoseklią ekspertinių žinių vertinimo civilinėse bylose praktiką, pagal kurią „konkretūs faktiniai duomenys, gauti ekspertinio tyrimo metu, gali būti paneigiami, t. y. atmetami kaip įrodymas, jeigu yra duomenų dėl jų nepagrįstumo, nepatikimumo ar kitokio ydingumo. Eksperto išvada teismui neprivaloma ir ją teismas turi įvertinti pagal vidinį savo įsitikinimą, pagrįstą visapusišku, išsamiu ir objektyviu visų byloje esančių įrodymų ištyrimu, kaip tai nustatyta CPK 218 straipsnyje. Pagrindas atmesti kaip įrodymą eksperto išvadą ar jos dalį gali būti tai, kad ekspertizės akto turinys prieštaringas, kad išvados neišplaukia iš tyrimo eigos, kad išvada pateikta dėl to, dėl ko tyrimas nedarytas arba atliktas neišsamiai, ir kitais panašiais atvejais, kai kyla pagrįstų abejonų dėl ekspertinio tyrimo eigos ir rezultatų. Ekspertizės akto duomenys gali būti atmetami kaip įrodymai, kai jie prieštarauja kitiems bylos įrodymams, nes ekspertizės akto duomenys neturi išankstinės galios.“¹⁰⁶ Kai kuriose administracinių teismų nutartyse nurodoma, kad paprastai ekspertinių tyrimų rezultatai gali būti paneigiami remiantis kitų ekspertinių tyrimų rezultatais¹⁰⁷.

102 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-2/205, 2K-277/2013, 2K-484/2013, 2K-537-303/2015“.

103 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-537-303/2015“.

104 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-160/2014“.

105 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-173-648/2017“.

106 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys civilinėse bylose Nr. 3K-3-505/2012, 3K-3-193/2013“.

107 „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo nutartys administracinėse bylose Nr. eA-1462-442/2018; A-2977-1062/2018“.

Svarbu ir tai, kad nesirėmimas ekspertinių tyrimų išvadomis pats savaime nelemia Konvencijos pažeidimo¹⁰⁸.

Išvados

1. Nacionalinio teisinio reguliavimo ir teismų praktikos analizė leidžia daryti išvadą, kad, nepaisant tam tikrų doktrinoje reiškiamų abejonių, teisės doktrina (*inter alia* teisės mokslininkų nuomonė) baudžiamųjų bylų nagrinėjimo praktikoje laikoma teisės aiškinimo šaltiniu, o ne specialiomis žiniomis, kaip įrodymu.
2. Teismai, vertindami ekspertinių tyrimų rezultatus, nepaisant subjektų, teikiančių šiuos rezultatus, specialios dalykinės kompetencijos ir jų teikiamų specialiųjų žinių mokslinio pobūdžio, laikosi (turi laikytis) bendrųjų tokių įrodymų vertinimo taisyklių. Teismai, vadovaudamiesi šiuolaikinės įrodinėjimo teisės kontinentinės tradicijos baudžiamuosiuose procesuose taisykle, kad joks įrodymas neturi išankstinės galios teismui, taip pat, kad visų įrodymų panaudojimui ir vertinimui keliami bendri procedūriniai ir materialieji (turinio) reikalavimai, tiek specialiųjų žinių gavimą ir panaudojimą įrodinėjimo procese, tiek specialiąsias žinias kaip įrodymus, vertina pagal bendrąsias įrodymų vertinimo taisykles.
3. Ekspertinių tyrimų rezultatų vertinimo procedūrai dėl šios įrodymų rūšies specifikos teismų praktikoje keliami procesiniai reikalavimai tampa itin reikšmingi siekiant tinkamai įvertinti jų turinį ir atitinkamai užtikrinti ne tik procedūrinį, tačiau ir materialųjį teisingumą.
  - 3.1. EŽTT, pasinaudodamas autonomiško proceso dalyvio sampratos aiškinimu, ekspertą laiko liudytoju, taigi, aiškindamas Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies ir 3 dalies d punkto reikalavimus, formuoja procedūrinės specialiųjų žinių naudojimo ir vertinimo byloje taisykles, skirtas tinkamam baudžiamajam procesui užtikrinti.
  - 3.2. Kasacinės instancijos teismo praktikos analizė rodo, kad Lietuvos teismų praktikoje vertinant ekspertų (specialistų) dalyvavimą procese ir jų tyrimų rezultatus, formuojami savo turiniu panašūs procedūriniai reikalavimai, būtini sąžiningam procesui.
  - 3.3. Tyrimas leidžia daryti išvadą, kad procedūriniai reikalavimai ekspertinių žinių vertinimo procesui, tokie kaip proceso dalyvių prašymų skirti ekspertinius tyrimus atmetimo motyvavimas, ekspertų, pateikusių išvadą raštu, apklausos būtinumas siekiant atskleisti galimą ekspertų interesų konfliktą ar tyrimo metodų netinkamumą; gynybos teisės ginčyti ekspertizės išvadą ir ekspertų patikimumą teisme užduodant jiems klausimus bei kaltinimo ir gynybos pakviestų ekspertų procesinio

108 „ECtHR, Lhermitte v. Belgium, application no. 34238/09, 29 November 2016“, žiūrėta 2018 m. vasario 24 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-169053>; „ECtHR, Bernard v. France, 159/1996/778/979, 23 April 1998“, žiūrėta 2018 m. vasario 24 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58161>.

lygiateisiškumo užtikrinimas, yra teisės į gynybą ir proceso dalyvių procesinio lygiateisiškumo prielaida.

4. Teismų praktikos analizė leidžia teigti, kad nacionaliniai teismai, vertindami specialiųjų žinių kaip duomenų, reikšmingų faktinėms aplinkybėms nustatyti ir baudžiamajai bylai išnagrinėti, atitikimą įrodymams keliamiems reikalavimams, taiko bendrąsias įrodymų turinio vertinimo taisykles. Tai, kad kartu teismų praktikoje yra po bylos yra formuojamos atskirų rūšių įrodymų, taip pat ir specialiųjų žinių, vertinimo specialiosios taisyklės, ne tik nepaneigia bendrųjų įrodymų vertinimo taisyklių svarbos, tačiau tik jas papildo.

THE EVALUATION OF SPECIAL KNOWLEDGE IN THE PROCESS OF PROOF: GENERAL PROCEDURAL AND SUBSTANTIVE REQUIREMENTS OF CRIMINAL CASE-LAW

Rima Ažubalytė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *This article, based mainly on the jurisprudence of the ECtHR and the Supreme Court of Lithuania, discusses the issues of researching and evaluating expert opinions in national courts. Before starting to examine the procedural and material requirements for the assessment of expert opinions in court, the article substantiates the position that in the context of evidence, which is considered in this article, law may not usually be the subject of an expert's evaluation. Next, the article analyzes the procedural requirements for the evaluation of expert opinions in court, which until now have not been addressed in Lithuanian criminal procedure research. The last part of the article is devoted to the general requirements for evaluating the content of expert opinions (special knowledge) as evidence.*

Keywords: *criminal procedure, evidence, expert opinion, special knowledge.*

Rima Ažubalytė, socialinių mokslų daktarė, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Baudžiamosios teisės ir proceso instituto profesorė. Mokslinių tyrimų kryptys: baudžiamasis procesas, baudžiamojo proceso konstitucionalizacija, baudžiamojo proceso diferenciacija, nuotolinis baudžiamasis procesas, nepilnamečių baudžiamasis procesas, diskrecinis baudžiamasis persekiojimas, asmens teisių apsauga baudžiamajame procese, įrodymai.

Rima Ažubalytė, Professor at the Institute of Public Law at the Law School at Mykolas Romeris University, Doctor of Social Sciences (Law). Research interests: criminal procedure, constitutionalization of criminal procedure, differentiation of criminal procedure, remote criminal procedure, juvenile criminal procedure, discretionary criminal procedure, protection of human rights in criminal procedure, evidence.